JAV lietuvių tautininkų veikla 1940–1949 metais: nuo susiskaldymo iki vienybės

Leidykla „Vaga“ išleido naują profesoriaus Juozo Skiriaus tyrimą – monografiją „JAV lietuvių tautininkų veikla 1940–1949 metais: nuo susiskaldymo iki vienybės“ (Vilnius: Vaga, 2025, 440 p.).

Pranešimas žiniasklaidai

Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institute parengtoje knygoje istorikas plačiai ir išsamiai nušviečia intensyvų JAV lietuvių tautininkų – vienos iš išeivijos ideologinių srovių – veiklos dešimtmetį, išryškina svarbiausius įvykius, veikėjus bei pasiektus rezultatus. Leidinys gausiai iliustruotas autoriaus atrinktomis nuotraukomis ir dokumentų faksimilėmis. Monografijoje autorius dėkoja rėmėjams bei palaikytojams: Los Andželo Lietuvių Tautiniams Namams, losandželiečiams Albinui Markevičiui, Aloyzui Pečiuliui ir daugeliui kitų.

Idėja, gimusi stažuotės metu

Monografijos įvade autorius atskleidžia knygos idėjos kilmę ir prisimena 1998 m. stažuotės Lituanistikos tyrimų ir studijų centre įvykį. Centro vadovo prof. Jono Račkausko dėka J. Skirius susitiko su Amerikos lietuvių tarybos vicepirmininku bei JAV lietuvių tautininkų vadovu Petru Buchu-Bučinsku. Pokalbio metu P. Buchas užsiminė, kad istorikai nepPelnytai pamiršo veiklius JAV lietuvių tautininkus, kurie, dirbdami atskirai nuo Amerikos lietuvių tarybos, daug nuveikė Lietuvos labui, ir paragino mokslininką tuo susidomėti. Šis raginimas paskatino pradėti rinkti medžiagą. Tiesa, paieškos užsitęsė kelis dešimtmečius, kol galiausiai buvo prisėsta prie knygos rašymo.

Unikalūs šaltiniai ir atskleisti užkulisiai

Rengdamas knygą J. Skirius ištyrinėjo unikalią, iki šiol tyrinėtojų dėmesio nesulaukusią archyvinę medžiagą, saugomą tiek JAV, tiek Lietuvos archyvuose bei tyrimų centruose, rėmėsi išeivijos veikėjų atsiminimais ir JAV lietuvių periodine spauda.

Ypač vertingas šaltinis – tiesiog stebuklingai išlikęs buvusio organizacijos „Lietuvai vaduoti sąjunga“ pirmininko Pijaus J. Žiūrio asmeninis archyvas, saugomas Klaipėdos universiteto bibliotekoje, dr. Kazio Pemkaus fonde. P. J. Žiūrio surinkti tautininkų veiklos dokumentai, posėdžių protokolai bei susirašinėjimas su bendrapartiečiais – tautininkų vadovais Antanu Oliu, Kaziu Karpiumi, Vytautu Abraičiu, Albinu Trečioku, Juozu Bačiūnu ir kitais – leido autoriui iš vidaus pamatyti gana sudėtingus, o kartais ir prieštaringus tautininkų santykius.

Be to, knygoje detalizuojamos Prezidento Antano Smetonos gyvenimo bei veiklos JAV realijos ir jo ryšiai su tautininkais. J. Skirius išsamiai aptaria tautininkų planus A. Smetoną padaryti kovos už Lietuvos valstybingumo atkūrimą ašimi. Šiems siekiams stipriai priešinosi opozicijoje buvę JAV lietuviai socialistai ir dalis katalikų. Daug dėmesio skiriama tautininkų santykiams su konkuruojančia Amerikos lietuvių taryba (kurią sudarė JAV lietuvių katalikų, socialistų ir sandariečių organizacijos) bei platiems ryšiams su Lietuvos diplomatais JAV: pasiuntiniu Povilu Žadeikiu, konsulais Jonu Budriu (Niujorke) ir Petru Daužvardžiu (Čikagoje).

Nuo susiskaldymo iki vienybės

Skaudžiausia tautininkams buvo tai, kad tuo metu jie išgyveno didžiausią susiskaldymą, palyginti su kitomis išeivijos srovėmis. Iki pat 1949 m., kai buvo įkurta vieninga Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, veikė net keturios jų organizacijos. Kiekviena iš jų turėjo savo lyderius su atskirtomis ambicijomis bei vizijomis, todėl interesų suderinimas siekiant bendro tikslo užtruko.

Monografijos tekstas suskirstytas į tris dalis, kuriose nagrinėjamos tautininkų pastangos vienytis ir įsilieti į bendrą išeivijos kovą už Lietuvos nepriklausomybę bei lietuvybės stiprinimą:

1. **„JAV lietuvių vidurio srovės telkimas 1940–1943 metais“** (p.

27–164);

2. **„JAV lietuvių tautininkų veiklos kulminacija 1944–1945 metais“** (p. 165–296);

3. **„Kelias į vienybę. 1946–1949 metais“** (p. 297–410).

Knygoje taip pat pateikiamos išsamios išvados, santrumpos, šaltinių ir literatūros sąrašas bei asmenvardžių rodyklė.

Reikšmingas indėlis į Lietuvos istoriografiją

Prof. J. Skiriaus monografija yra itin aktuali, nes iki šiol išsamesnių darbų apie JAV lietuvių tautininkų veiklą nebuvo. Ši knyga į lietuvių istoriografiją įveda daug naujų faktų ir išryškina svarbiausius veikėjus – tikrus patriotus. Dauguma jų buvo baigę JAV mokyklas bei universitetus, puikiai kalbėjo ne tik angliškai, bet ir lietuviškai. Tėvų išauginti patriotine dvasia, jie puoselėjo meilę savo protėvių Tėvynei.

Nors tautininkų grupė buvo pati mažiausia ir sudarė vos 10 procentų visos išeivijos (palyginti su 45 proc. katalikų, 25 proc. komunistų ir 20 proc. socialistų), pasak J. Skiriaus, tautininkai pasižymėjo išskirtiniu veiklumu bei atkaklumu. Jų indėlis Lietuvos laisvinimo byloje buvo itin reikšmingas.

Knyga rekomenduojama visiems, norintiems geriau suprasti, kaip už Lietuvos laisvę kovojo ir dirbo patriotiškai nusiteikusi lietuvių išeivija.